

ROZDZIAŁ 3

Transformacja Europy Środkowo-Wschodniej: w stronę nowej gospodarki

3.1. Wprowadzenie

Transformacja ustrojowa rozpoczęta w latach 80. XX w. doprowadziła do zastąpienia gospodarek nakazowo-rozdzielczych systemami opartymi na wolnym rynku, konkurencyjności, swobodzie działalności gospodarczej i otwartości na handel międzynarodowy. Zmiany postępujące wraz z przekształcaniem państw socjalistycznych bloku wschodniego w demokracje liberalne pociągnęły za sobą znaczne koszty, zaś restrukturyzacja gospodarek wiązała się także z ciężarami społecznymi (recesją transformacyjną, bezrobociem)¹.

Zagadnienie rezultatów reform ekonomicznych podjętych w bloku wschodnim, które w konsekwencji przyniosły przyjęcie systemu wolnorynkowego, unaocznia kwestia tzw. nowej gospodarki – postrzeganej w ostatniej dekadzie XX w. jako przełom, polegający na adaptacji osiągnięć technologicznych, komunikacyjnych i naukowych na potrzeby biznesowe. Nowa gospodarka miała pozwolić na tworzenie miejsc pracy w najnowocześniejszych branżach opartych na wysokich technologiach, zmieniając obraz cywilizacyjny krajów rozwiniętych i rozwijających się. W erze postindustrialnej (informacji, globalizacji) dynamika wzrostu gospodarczego w warunkach intensyfikowanej wymiany międzynarodowej łączona jest z doskonalonymi środkami komunikacji, przesyłu danych i postępem technologii informacyjnych. Próby wzmacniania potencjału gospodarki poprzez nowe technologie, wiedzę i innowacyjność wskazywały – nawet w przypadku krajów najwyżej rozwiniętych – na potrzebę dodatkowych nakładów i polityk

¹ J. Kornai, *Transformational Recession: The Main Causes*, „Journal of Comparative Economics” 1994, 19, s. 39–63.

(w tym efektywnych interakcji ośrodków naukowych, biznesu i sektora publicznego) służących przyspieszaniu wzrostu w warunkach zmian technologicznych przełomu XX i XXI wieku².

Niemniej – uwzględniając koszty transformacji – znaczenie upowszechnienia osiągnięć technologii informacyjno-komunikacyjnych dla umożliwienia szerszego udziału gospodarek Europy Środkowo-Wschodniej w procesach globalizacji po otwarciu rynków i ograniczeniu barier handlowych wydaje się bezsporne. Dla kierunku przemian obranego przez kraje byłego bloku wschodniego, przechodzące od końca lat 80. XX w. przez transformację systemową, istotne stały się – także w zakresie modernizacji gospodarki – mechanizmy wsparcia międzynarodowego, pomoc Wspólnoty Europejskiej i zaangażowanie MFW³.

3.2. Gospodarka niedoborów i jej zmierzch

Ograniczenia modelu ekonomicznego państw dawnego bloku wschodniego (centralnego sterowania gospodarką w systemie rozdzielczo-nakazowym przy państwowej własności środków produkcji) określa sformułowane przez węgierskiego ekonomistę Jánoša Kornai'a pojęcie gospodarki niedoborów⁴. Jak pisał János Kornai, w przypadku niedoboru jednostka podejmująca decyzję może wybierać i dokonywać wymuszonej substytucji, odkładać zakup, poszukiwać pożądanego produktu⁵. W tym obrazie gospodarki socjalistycznej dla zbioru podmiotów podejmujących decyzje możliwości działania są rozłożone w odpowiedniej proporcji. Rozkłady proporcji są stałe w czasie. Jeże-

² OECD, *The New Economy: Beyond the Hype. Final Report on the OECD Growth Project. Meeting of the OECD Council at Ministerial Level*, 2001.

³ M. Bałtowski, M. Miszewski, *Transformacja gospodarcza w Polsce*, PWN, Warszawa 2006, s. 186. L. Balcerowicz, *800 dni. Szok kontrolowany*, zapisał: J. Baczyński, współpraca: J. Koźmiński, Polska Oficyna Wydawnicza „BGW”, Warszawa 1992, s. 38.

⁴ J. Kornai, *Wzrost, niedobór, efektywność. Makrodynamiczny model gospodarki socjalistycznej*, PWN, Warszawa 1986, s. 21. Zob. także J. Kornai, *Eliminating the Shortage Economy: A General Analysis and Examination of the Developments in Hungary*, „Economics of Transition” 1995, Vol. 3 (1), s. 13–37.

⁵ J. Kornai, *Wzrost, niedobór, efektywność...*

li niedobór się nasila, to na większą skalę będzie występować wymuszona substytucja, częściej będzie dochodziło do odkładania zakupów oraz poszukiwania produktu. Wielkość niedoboru nie rośnie ani nie zmniejsza się równomiernie na rynku każdego produktu lub w każdej dziedzinie użytkowania. Niedobór służy jako sygnał w różnych mechanizmach alokacji. Między zjawiskami niedoboru istnieją zależności przyczynowe. Występuje też korelacja między wskaźnikami niedoboru⁶. János Kornai zwrócił uwagę, że – oprócz problemu wymuszonej substytucji – niedobór prowadzi do przerw w produkcji, a ponadto powoduje dezorganizację osłabiającą morale⁷.

Przyczyny schyłku gospodarki niedoborów można podzielić na immanentne (ekonomiczne), wynikające z charakterystycznych dla niej ograniczeń, których przykładem może być samospełniające się przewidywanie dalszych niedoborów, prowadzące do pogłębiania się istniejących oraz transcendentne (polityczne) – będące wyrazem dążeń do całkowitej kontroli nad sferą ekonomiczną przez elitę władzy, wykorzystującą metody administracyjne do niwelowania konkurencji dla firm państwowych zajmujących uprzywilejowaną pozycję w gospodarce⁸.

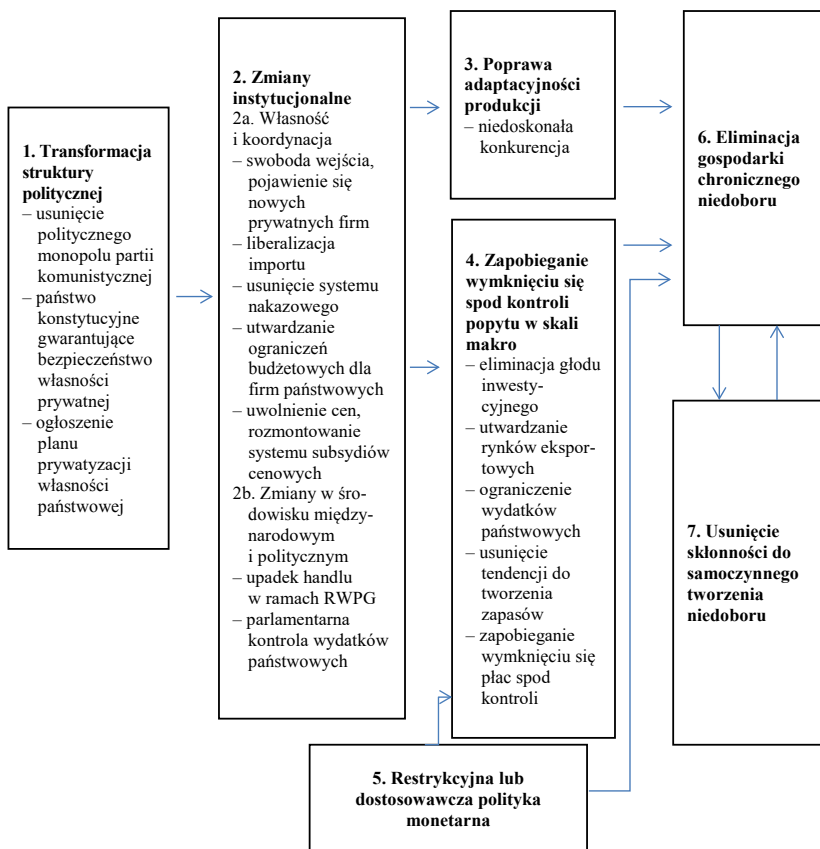
Do przyczyn pogarszającej się od lat 70. XX w. kondycji ekonomicznej państw bloku wschodniego zaliczyć można m.in. brak reakcji decydentów na załamanie globalnej koniunktury gospodarczej w wyniku kryzysów naftowych, które zahamowały tempo wzrostu PKB krajów wysoko rozwiniętych. Jak wskazuje analiza dynamiki inwestycyjnej w krajach kapitalistycznych i socjalistycznych, rządy państw RWPG nie zdecydowały się ograniczyć finansowanych ze środków budżetowych inwestycji w sytuacji, gdy uczyniły to państwa zachodnie, a koszty obsługi zaciągniętych zobowiązań kredytowych rosły⁹.

⁶ Tamże.

⁷ Tamże, s. 98–99.

⁸ J. Kornai, *Eliminating the Shortage Economy: A General Analysis and Examination of the Developments in Hungary: Part 2*, „Economics of Transition” 1995, Vol. 3 (2), s. 149–168.

⁹ Porównując tempo wzrostu inwestycji w Austrii, Danii, Finlandii, Grecji, Irlandii, Włoszech, Hiszpanii oraz w krajach socjalistycznych – Bułgarii, Polsce, Węgrzech, NRD – w latach 1973–1977, Kornai odnotował, że w ww. państwach bloku socjalistycznego tempo to nie zmieniło się, a w większości ww. państw kapitalistycznych zostało znacząco obniżone. J. Kornai, *Wzrost, niedobór, efektywność...*, s. 51.

Schemat 3.1. Łańcuch przyczyn prowadzących do eliminacji niedoboru według Jánoša Kornaia

Źródło: J. Kornai, *Eliminating the Shortage Economy: A General Analysis and Examination of the Developments in Hungary: Part 2*, „Economics of Transition” 1995, Vol. 3 (2), s. 154

Kolejnym istotnym czynnikiem kształtującym w sposób negatywny konkurencyjność międzynarodową gospodarek bloku wschodniego było motywowane ideologicznie preferowanie przemysłu ciężkiego i zbrojeniowego kosztem gałęzi dających perspektywę zdobywania rynków międzynarodowych oraz równoważenia wewnętrznej presji popytowej podażą krajową. Charakterystycznym dla socjalizmu paradoksem był ciągły brak produktów zaspokajających podstawowe potrzeby oraz to-

warów konsumpcyjnych, które były w krajach bloku wschodniego wytwarzane z przeznaczeniem eksportowym. Uzależnienie krajów RWPG od pozyskiwania dewiz na rynkach zagranicznych powodowało ich stopniowe popadanie w niespłacalne zobowiązania wobec instytucji finansowo-kredytowych działających w krajach kapitalistycznych.

Dekada lat 80. XX w. – ostatnia w dziejach bloku wschodniego i RWPG – przyniosła zamrożenie wzrostu gospodarczego, które obrazują dobrze stagnacja w ZSRR i w Polsce, po części wynikająca z międzynarodowych reperkusji wojny afgańskiej oraz wprowadzenia w 1981 roku stanu wojennego w PRL (potępionego przez państwa zachodnie), a po części z inherentnych niewydolności gospodarek niedoborów. Finał wyścigu zbrojeń toczonego przez ZSRR i USA przełożył się na kryzys ekonomiczny obu supermocarstw, osłabiając także możliwości gospodarcze tworzonych przez nie bloków polityczno-wojskowych. Dla świata zachodniego ratunkiem przed stagnacją i depresją okazało się pogłębienie integracji w ramach istniejących struktur Wspólnot Europejskich oraz więzów euroatlantyckich. Blok wschodni, podtrzymujący generujący chroniczne niedobory i system nakazowo-rozdzielczy, okazał się niezdolny do poprawy wyników gospodarczych w ramach socjalizmu. Tym samym istotne znaczenie w realizacji programu reform ekonomicznych bloku wschodniego zyskali aktorzy zewnętrzni, formułujący zalecenia makroekonomiczne zgodne z rekomendacjami międzynarodowych instytucji finansowych (MFW, MBOiR).

3.3. Liberalny model transformacji systemowej

Rosnące koszty obsługi zadłużenia zagranicznego, narastającego od lat 70. XX wieku (tzw. pułapka zadłużeniowa), pogorszyły stan polskich finansów do tego stopnia, że wiarygodność kredytowa państwa stanęła pod znakiem zapytania. Potwierdzeniem tego problemu było wstrzymanie w ostatnim kwartale 1989 r. obsługi części zadłużenia Polski wobec banków komercyjnych skupionych w Klubie Londyńskim¹⁰. Trudności z obsługą zadłużenia zagranicznego pozostały bołącząką krajów dawnej RWPG także w okresie transformacji systemo-

¹⁰ Biuro Studiów i Ekspertyz Kancelarii Sejmu, Zadłużenie zagraniczne Polski (stan z lutego 1992 r.), oprac. B. Szklarczyk, nr 37, Maj 1992, s. 3.

wej w latach 90. XX w. pomimo redukcji ich zobowiązań wobec Klubu Paryskiego i Klubu Londyńskiego oraz wsparcia międzynarodowego, udzielanego przy wiodącej roli instytucji WE/UE współpracujących w tym zakresie z MFW¹¹.

Z rozważań ekonomistów MFW i Banku Światowego na temat redukcji zadłużenia krajów rozwijających się (Ameryki Łacińskiej), których doświadczenia były punktem odniesienia dla transformacji gospodarek bloku wschodniego, wynika, że jednym z podstawowych powodów pogłębiania się deficytu budżetowego prowadzącego do zachwiania równowagi finansowej i wzrostu zadłużenia zagranicznego była błędna polityka w zakresie wydatków publicznych, przekraczających rzeczywiste możliwości gospodarcze. Sformułowane w latach 80. XX wieku na podstawie doświadczeń MFW i Banku Światowego rekomendacje dla krajów zmagających się z zadłużeniem – zgodnie z ujęciem Johna Williamsona określane jako konsensus waszyngtoński – zawrzeć można w następujących wytycznych: dyscyplina fiskalna, redukcja subsydiów publicznych, uproszczenie systemu podatkowego w celu zapobieżenia ucieczce kapitału, liberalizacja systemu finansowego (urynkowanie stóp procentowych), konkurencyjność jako priorytet polityki kursu wymiany walut, liberalizacja handlowa, zachęty dla zagranicznych inwestycji bezpośrednich, prywatyzacja przedsiębiorstw państwowych, deregulacja gospodarki, ochrona praw własności¹².

Leszek Balcerowicz opracował w 1989 roku dokument programowy, w którym przedstawił cele i założenia podjętej przez rząd Tadeusza Mazowieckiego transformacji gospodarczej. Przewidywany w nim

¹¹ European Council, Rome, 14 and 15 December 1990, Presidency Conclusions (Part 2) Concerning Relations with the Soviet Union and the Countries of Central and Eastern Europe, SN 428/90; International Monetary Fund, External Finance and Foreign Debt in Central and Eastern European Countries, prepared by S. Manzocchi, IMF Working Paper, October 1997, s. 6–7.

¹² J. Williamson, *What Washington Means by Policy Reform*, [w:] J. Williamson (ed.), *Latin American Adjustment: How Much Has Happened?*, Institute for International Economics, Washington DC 1990, s. 7–20; tenże, *The Progress of Policy Reform in Latin America*, „Policy Analyses in International Economics” January 1990, 28, s. 9–33; tenże, *From Reform Agenda to Damaged Brand Name. A Short History of the Washington Consensus and Suggestions for What to Do Next*, „Finance and Development” September 2003, Vol. 40, No. 3, s. 10–13.

nowy system, sprawdzony w praktyce w krajach kapitalistycznych, wyróżniać miały takie cechy, jak: (1) przewaga przedsiębiorstw prywatnych, (2) istnienie konkurencji, (3) otwartość gospodarki na świat, (4) mocny i wymierny pieniądź, (5) niekrępowanie przez państwo przedsiębiorstw „masą biurokratycznych regulacji” przy zapewnieniu im zarazem stabilnych ram działania¹³.

Dokument programowy Leszka Balcerowicza został wykorzystany w czasie rozmów w Waszyngtonie prowadzonych przy okazji sesji MFW i został bardzo dobrze przyjęty, a jego rozwiniętą wersję w październiku 1989 r. zaaprobowała Rada Ministrów¹⁴. Wdrażane zgodnie z programem Leszka Balcerowicza kierunki polityki stabilizacji i zmian systemowych (prowadzonych z wykorzystaniem kredytów Banku Światowego oraz pomocy międzynarodowej w kwestii zadłużenia) obejmowały prywatyzację, likwidację monopoli państwowych, tworzenie liberalnego systemu handlu zagranicznego, reformę systemu finansowego, ograniczanie interwencji państwa w gospodarce¹⁵.

Jednym z bardzo istotnych elementów polskiego programu transformacji było ograniczanie tempa wzrostu cen. Rolę stabilizatorów zmieniających oczekiwania inflacyjne miały spełniać: stały kurs waluty przy zachowaniu wymierności pieniądza, niskie pułapy wzrostu płac, zamrożenie wynagrodzeń. Pakiet antyinflacyjny obejmował także m.in. przejście do stóp procentowych przewyższających tempo wzrostu cen, które miały zachęcać do oszczędzania w krajowym pieniądzu i powstrzymać jego ucieczkę do obcych walut, a zarazem – poprzez podniesienie realnej ceny kredytu – spowodować, by decyzje inwestycyjne podejmowane były z większą rozważą. Działania nakierowane na ograniczanie inflacji prowadzone były zgodnie z sugestiami ekspertów MFW, którego wsparcie okazało się także pomocne w staraniach o środki na fundusz stabilizacji złotego w celu przywrócenia jego wymierności, w wysokości miliarda dolarów¹⁶.

¹³ L. Balcerowicz, *800 dni. Szok kontrolowany...*, s. 38–39.

¹⁴ Za: tamże, s. 38.

¹⁵ Tamże, s. 38–39.

¹⁶ Tamże, s. 41–44 i 62.

O ile w przypadku Polski zasadniczy zwrot w kierunku liberalnego modelu gospodarczego i zastąpienia gospodarki niedoborów przez system oparty na wolnym rynku został dokonany u schyłku lat 80. XX wieku (poprzez reformę wprowadzoną jako „terapia szokowa”), o tyle na Węgrzech – jak wskazuje J. Kornai – proces ten był nieco dłuższy i postępował wolniej¹⁷. Według tego badacza, od 1992 r. gospodarka Węgier nie była już dotknięta chronicznymi niedoborami dzięki podjętym w poprzednich kilku latach zmianom systemowym, które przyniosły: swobodę działalności przedsiębiorstw, wzrost znaczenia sektora prywatnego, ograniczenie barier dla importu, wprowadzenie hamulców budżetowych dla firm należących do państwa, wyhamowanie potrzeb inwestycyjnych w zmodyfikowanym otoczeniu ekonomicznym oraz uwolnienie cen zapewniające równowagę popytu i podaży¹⁸.

W przypadku Węgier problem bezrobocia – stanowiący jeden z głównych elementów scenariusza transformacji w krajach postkomunistycznych – ujawnił się po 1990 r., kiedy statystyki ukazały przewagę liczby osób poszukujących pracy nad liczbą stanowisk wakujących. W 1993 r. poziom bezrobocia rejestrowanego na Węgrzech sięgnął 12,1%, zaś w Polsce – według danych za grudzień tego roku – aż 16,4%¹⁹. Tym samym – przyjmując obraz gospodarki niedoborów za miarodajny – można stwierdzić, że niedobór rąk do pracy przestał stanowić barierę wzrostu produkcji i usług wytwarzanych w krajach Europy Środkowo-Wschodniej za sprawą reform rynkowych, które oznaczały zmianę rynku sprzedawcy na rynek kupującego, załamanie popytu w skali makroekonomicznej, spadek tempa tworzenia nowych miejsc pracy i ograniczenie zatrudnienia w firmach państwowych zmuszonych do uwzględnienia kosztów produkcji przy zaostrzonych rygorach budżetowania²⁰.

Jens Hölscher zwrócił uwagę na istotny dla analizy rezultatów transformacji gospodarczej model przyjęty przez kraje Europy Środkowo-Wschodniej (m.in. Czechy, Polskę i Węgry), w którym społeczny aspekt przemian unaoczniał negatywne skutki gwałtownej prywaty-

¹⁷ J. Kornai, *Eliminating...*, s. 155.

¹⁸ Tamże.

¹⁹ GUS, Stopa bezrobocia w latach 1990–2012 (bezrobocie rejestrowane), http://www.stat.gov.pl/gus/5840_677_PLK_HTML.htm [dostęp 13.01.2013].

²⁰ J. Kornai, *Eliminating...*, s. 157.

zacji i towarzyszący jej szybki wzrost bezrobocia²¹. W odróżnieniu od Polski i Węgier Czechy utrzymały egalitarny kierunek przemian, zapewniający niski poziom bezrobocia przy niewielkiej rozpiętości dochodowej w latach 90. XX w., które – w odniesieniu do rynku pracy – były dla czeskich zatrudnionych raczej dekadą stabilizacji niż liberalnych szoków²². W okresie 1993–1997 stopa bezrobocia rejestrowanego w Czechach wzrosła z poziomu 3,5% do 5,2%, czyli utrzymana została znacznie poniżej poziomu węgierskiego (12,1% w 1993 r., 10,4% w 1997 r.)²³.

Dane statystyczne obrazujące stopę bezrobocia pokazują, że Czechy weszły w fazę transformacji cechującą się wysokim odsetkiem pozostających bez pracy wówczas, gdy wiążąca się ze spadkiem zatrudnienia recesja transformacyjna w pozostałych krajach zaliczanych do „tygrysów przemian gospodarczych” w Europie Środkowo-Wschodniej dobiegała końca. W roku 1997 bezrobocie rejestrowane w Czechach zaczęło rosnąć z poziomu 5,2% do 7,5% w 1998 r. i 9,4% w 1999 r. W tym samym okresie (1997–1999) na Węgrzech stopa bezrobocia rejestrowanego spadła z 10,4% do 9,6%²⁴. W Polsce po okresie wyraźnego wzrostu stopy bezrobocia na początku lat 90. XX w. z 6,5% w 1990 r., do 16,4% w 1993 r., odnotowano jej stopniowy spadek z 16% w 1994 r. do 10,3% w 1997 r.²⁵ Wzrastające w następnych latach bezrobocie rejestrowane w przypadku Polski (13,1% w 1999 r., 17,5% w 2001 r.)²⁶ wyjaśnić można – obok skutków recesji transformacyjnej – także w odniesieniu do finansowego kryzysu azjatyckiego, który w połączeniu z załamaniem dynamiki gospodarki rosyjskiej okazał się czynnikiem dekoniunktury na rynkach wschodzących, za-

²¹ J. Hölscher, 20 Years of Economic Transition – Successes and Failures, Keynote Address, EU Institute of Japan, 2009, s. 8–9, www.euij-tc.org/news/events_2007/20090223/Holscher.pdf [dostęp 28.08.2012].

²² J. Hölscher, Income Dynamics and Stability in the Transition Process, General Reflections, Applied to the Czech Republic, Zentrum für Europäische Integrationsforschung, Working Paper, B 19, 2000, s. 14.

²³ Dane według Międzynarodowej Organizacji Pracy (International Labour Office), ILO LABORSTA, <http://laborsta.ilo.org/> [dostęp 28.08.2012].

²⁴ Źródło: tamże.

²⁵ Dane dotyczące bezrobocia rejestrowanego (stan na 31 grudnia) za: tamże.

²⁶ Tamże.

grożonych problemem ucieczki kapitału w warunkach globalizacji i liberalizacji międzynarodowych przepływów finansowych²⁷.

Co istotne, na wysoki poziom bezrobocia wpłynęło utrzymujące się od lat (w imię realizacji zasady pełnego zatrudnienia) wysokie bezrobocie ukryte.

3.4. Dylematy polityk gospodarczych okresu przemian. Recesja transformacyjna

Pojęcie recesji transformacyjnej jako stanu opisującego bólączki przemian gospodarczych krajów postkomunistycznych, które obrały ścieżkę reform systemowych rekomendowaną przez międzynarodowe instytucje finansowe działające pod egidą ONZ, można – za Jánosem Kornaiem – wyjaśniać w odniesieniu do jej pięciu głównych czynników:

- zastąpienia rynku sprzedawcy rynkiem kupującego,
- zmiany realnej struktury gospodarki,
- zaburzeń koordynacji rynkowej,
- zaostrzenia dyscypliny budżetowej przedsiębiorstw,
- zacoiania sektora finansowego²⁸.

Recesję transformacyjną w państwach byłego bloku wschodniego, przechodzących zmianę systemową, odróżniają od faz dekonunktury w cyklu gospodarczym krajów kapitalistycznych specyficzne dla niej przyczyny spadku poziomu PKB i zatrudnienia. Pierwszy ze wskazanych przez Jánosa Kornai'a czynników – zdobycie przez kupujących rynkowej przewagi nad sprzedającymi w warunkach schyłku gospo-

²⁷ J.E. Stiglitz, *Globalizacja*, PWN, Warszawa 2004, s. 106–107. Także B. Pinto, S. Ulatov, *Financial Globalization and the Russian Crisis of 1998*, Policy Research Working Paper 5312, The World Bank Europe and Central Asia Region, May 2010, s. 14. Por. The World Bank, *PREMnotes Economic Policy*, March 1998, No. 1. W części analiz przypisywano jednak mniejsze znaczenie skutkom kryzysu walutowego lat 1997–1998 w krajach azjatyckich dla innych regionów (w tym Europy Środkowej i Wschodniej), np. MFW, *How Has the Asian Crisis Affected Other Regions?*, „Finance and Development” September 1998, Vol. 35, No. 3, również UNCTAD, D.K. Das, *Asian Crisis: Distilling Critical Lessons*, „UNCTAD Discussion Papers” December 2000, No. 152.

²⁸ J. Kornai, *Transformational Recession: The Main Causes...*, s. 41–51.

darki niedoborów i ograniczenia popytu w skali makroekonomicznej – współkształtował istotne dla recesji transformacyjnej tendencje do zmniejszania skali produkcji przedsiębiorstw²⁹.

Kolejnym czynnikiem recesji transformacyjnej była zmiana realnej struktury gospodarki. Uwolnienie cen i liberalizacja handlu zagranicznego spowodowały spadek popytu na wiele produktów i usług. W konsekwencji tych zmian nastąpiła transformacja realnej struktury produkcji. W okresie reform gospodarczych nastąpiły spadki udziału produkcji przemysłowej i wzrost udziału usług w PKB. W wyniku długo opóźnianego popytu nastąpił gwałtowny rozwój przedsiębiorstw związanych z IT, elektroniką, telekomunikacją. Zmiany własnościowe wyrażała redukcja sektora własności państwowej i rozrost sektorów własności prywatnej i prywatno-państwowej. Spadł także poziom produkcji sektorów należących do państwa wobec produkcji sektorów należących do prywatnych właścicieli. Nastąpiły też zmiany pod względem wielkości firm. Spadł udział produkcji wytwarzanej w segmencie wielkich firm, wzrósł w małych i średnich firmach, które w okresie socjalistycznym były wypchnięte z rynku i powracały w ograniczonym zakresie w wyniku reform (w przypadku Węgier – od 1968 roku)³⁰.

Trzecim czynnikiem powodującym recesję w krajach przechodzących transformację systemową były zaburzenia rynkowej koordynacji działalności gospodarczej, które mogły powodować brak informacji potrzebnych uczestnikom gry rynkowej, prowadzonej w liberalnym modelu przemian bez wsparcia administracyjnego. Powolne kształtowanie się rynkowych instytucji i sieci rynkowych powiązań przy ograniczeniu działań koordynacyjnych państwa powodowało wystąpienie dezintegracji stwarzającej przeszkody w działalności gospodarczej. Doświadczenia Europy Środkowej i Wschodniej potwierdziły, że ustabilizowanie rynkowej ścieżki wzrostu gospodarczego wymagało lat. Tymczasem szybkie tempo przemian systemowych w warunkach osłabienia regulacyjnej funkcji państwa w gospodarce utrudniło prowadzenie działalności rynkowej, której ramy legislacyjne były wprowadzane powoli i wadliwie³¹.

²⁹ Tamże.

³⁰ Tamże, s. 44–46.

³¹ Tamże, s. 47–49.

Pozostałe czynniki recesji transformacyjnej – zaostrzenie dyscypliny budżetowej firm, przyczyniające się do wzrostu bezrobocia, ograniczenia popytu wewnętrznego i osłabienia krótkookresowych wyników gospodarczych prywatyzacji, a także ogólne zacofanie sektora finansowego, hamujące tempo rozwoju ekonomicznego poprzez brak odpowiedniego dostępu do kredytu – dopełniają obraz początkowego okresu funkcjonowania nowych gospodarek Europy Środkowo-Wschodniej, dotkniętych skutkami spadku produkcji³². Wśród czynników niewymienianych wprost, lecz ważnych dla zrozumienia skali załamania wyników produkcyjnych krajów byłego bloku wschodniego, wskazać można – obok rozpatrywanych konsekwencji rozluźnienia więzów polityczno-gospodarczych dawnego RWPG – słabość administracyjną obszaru postkomunistycznego, usiłującego u schyłku XX w. powrócić do międzynarodowej rywalizacji ekonomicznej na zasadach kapitalistycznych, porzuconych po II wojnie światowej pod wpływem ZSRR.

Tabela 3.1. Wskaźnik cen towarów i usług konsumpcyjnych w Polsce

Lata	Rok poprzedni = 100
1981	121,2
1982	204,5
1983	121,4
1984	114,8
1985	115,0
1986	117,5
1987	125,3
1988	161,3
1989	351,1
1990	685,8
1991	170,3
1992	145,4

Źródło: E. Czerwińska, Podstawowe zagadnienia makroekonomiczne Polski: inflacja, recesja, bezrobocie, Kancelaria Sejmu, Biuro Studiów i Ekspertyz, Informacja nr 136, październik 1993, s. 2

³² Tamże, s. 49–52.

Jednym z głównych problemów transformujących się państw Europy Środkowo-Wschodniej była wysoka inflacja. Na przykład w Polsce gwałtowny skok odnotowano w roku 1989, choć już w latach poprzednich zaznaczały się wyraźne tendencje do wzrostu cen towarów i usług (vide tabela 3.1). Rekordowy poziom inflacji wystąpił w roku 1990, gdy osiągnęła ona blisko 690%³³. Wyjaśniając przyczyny inflacji w Polsce – przy uwzględnieniu specyfiki okresu transformacyjnego – można wziąć pod uwagę jej czynniki pierwotne, wynikające ze strukturalnej nierównowagi cechującej gospodarkę nakazowo-rozdzielczą³⁴. Przyjęty jeszcze w ostatnich latach PRL model transformacji rynkowej okazał się niedostatecznie skorelowany z polityką płacową, co przyczyniło się do powstania hiperinflacji. Jak wskazywał Leszek Balcerowicz, decyzja gabinetu Mieczysława Rakowskiego o uwolnieniu od 1 sierpnia 1989 r. cen żywności została podjęta bez jednoczesnych skutecznych działań rządu na rzecz powstrzymania wzrostu płac, co tłumaczy 40% wzrost cen w tym miesiącu (początek hiperinflacji)³⁵.

Polityka rządu Tadeusza Mazowieckiego stawiała sobie za cel ograniczenie inflacji dzięki tzw. kotwicom nominalnym, czyli stabilizatorom zmieniającym oczekiwania inflacyjne uczestników rynku. Rolę stabilizatorów – według programu antyinflacyjnego Leszka Balcerowicza – miały pełnić m.in. stały kurs waluty przy zachowaniu wymiennalności pieniądza, zamrożenie wynagrodzeń, względnie niskie pułapy dopuszczalnego wzrostu płac³⁶. „Ważnym składnikiem pakietu antyinflacyjnego było przejście od stóp procentowych zasadniczo niższych od inflacji do oprocentowania przewyższającego – na dłuższą metę – tempo wzrostu cen, czyli [...] do dodatniej realnej stopy procentowej”³⁷. Podniesienie wysokości stóp procentowych miało powstrzymać ucieczkę kapitału za granicę i zachęcić Polaków do oszczędzania w walucie krajowej. Z kolei wzrost ceny kredytu miał być czynnikiem

³³ E. Czerwińska, Podstawowe zagadnienia makroekonomiczne Polski: inflacja, recesja, bezrobocie, Kancelaria Sejmu, Biuro Studiów i Ekspertyz, Informacja nr 136, październik 1993, s. 2.

³⁴ Tamże, s. 7–8.

³⁵ L. Balcerowicz, *800 dni. Szok kontrolowany...*, s. 36.

³⁶ Tamże, s. 41.

³⁷ Cytat za: tamże, s. 43.

skłaniającym przedsiębiorstwa do racjonalnych wyborów w zakresie przedsięwzięć inwestycyjnych i redukowania nadmiernych zapasów³⁸.

Istotnym czynnikiem polityki inflacyjnej okresu liberalnej transformacji gospodarczej był udział krajów Europy Środkowo-Wschodniej w porozumieniach GATT/WTO dotyczących ograniczenia arbitralnych jednostronnych regulacji stawek celnych na towary importowane. Stawki celne zostały zredukowane (od 1995 r.) głównie w odniesieniu do artykułów niewytwarzanych w Polsce, mających mały udział w koszyku dóbr gospodarstw domowych. Towary objęte podwyżką ceł, choć stanowiły tylko 19% importu, były najbardziej wrażliwe z perspektywy konsumpcji i inflacji; należały do nich m.in. mięso wieprzowe i wołowe, drób, mleko i śmietana, mąka pszenna i żytnia, oleje jadalne, warzywa³⁹.

Przemiany te oddziaływały na stopę inflacji w krajach Europy Środkowo-Wschodniej (tabela 3.2).

Tabela 3.2. Stopa inflacji według cen konsumpcyjnych (zmiana procentowa względem roku poprzedniego)

Kraj	1993	1994	1995	1996	1997 ^E	1998 ^E	1999 ^E	2000 ^E	2001 ^E
Czechy ¹⁾	b.d.	10,0	9,1	8,8	8,0	9,7	1,8	3,9	4,5
Polska ²⁾	35,3	32,2	27,8	19,9	15,0	11,8	7,2	10,1	5,3
Słowacja ³⁾	25,1*	11,7*	7,2*	5,4*	6,0	6,7	10,4	12,2	7,2
Węgry ⁴⁾	22,5	18,5	28,2	23,6	18,5	14,2	10,0	10,0	9,1

* – za grudzień, E – dane Eurostatu (inflacja wg HICP)

1) Dane 1994–1996 CPI za: Czeski Urząd Statystyczny (<http://www.czso.cz/eng/topical/inflat/inflation.htm#1>)

2) Dane 1993–1996 roczne wskaźniki cen towarów i usług konsumpcyjnych za: GUS (http://www.stat.gov.pl/gus/5840_1634_PLK_HTML.htm)

3) Dane za miesiąc grudzień 1993–1996 za: Narodowy Bank Słowacki <http://www.nbs.sk/en/statistics/selected-macroeconomics-indicators/basic-macroeconomics-indicators/>

4) Dane 1993–1996 CPI za: Węgierski Główny Urząd Statystyczny (http://www.ksh.hu/docs/eng/xstadat/xstadat_annual/i_qsf001.html)

³⁸ Tamże, s. 43–44.

³⁹ Za: Narodowy Bank Polski, Raport o inflacji, Warszawa, grudzień 1995, s. 23–26.

Dane statystyczne dotyczące dynamiki wzrostu PKB krajów Europy Środkowo-Wschodniej (tabele 3.3–3.5) pokazują załamanie produkcji związane z ograniczeniem działalności przedsiębiorstw państwowych i osłabieniem popytu wewnętrznego na produkty krajowe w pierwszym okresie transformacyjnym 1989–1991. Zmiany te widoczne są na przykładzie Polski i Czechosłowacji. W przypadku Węgier w mniejszym stopniu dotyczyły PKB, lecz były dostrzegalne we wskaźnikach informujących o wzroście bezrobocia i cen przy gwałtownym spadku produkcji przemysłowej⁴⁰. Drugi etap transformacji – od 1992 r. – przyniósł przywrócenie tendencji wzrostowej PKB i stopniowe ograniczanie inflacji. Głównym problemem pozostało – jak wskazano wyżej – wysokie bezrobocie związane ze strukturalnymi przeobrażeniami gospodarek krajów postkomunistycznych.

Tabela 3.3. Wzrost PKB wybranych krajów Europy Środkowo-Wschodniej (w %)

Rok \ Kraj	Polska	Czechy ¹⁾	Słowacja ²⁾	Węgry
1989	0,16	0,39	0,39	0,74
1990	-11,55	4,24	4,24	-3,50
1991	-7,02	-12,00	-12,00	-11,89
1992	2,51	-2,00	-2,00	-3,06
1993	3,74	—	—	-0,58
1994	5,29	2,22	6,21	2,95
1995	6,95	5,94	5,84	2,84

1) W statystyce UNCTAD PKB liczone dla Czechosłowacji do 1992 r. (włącznie), od 1993 – dla Czech

2) W statystyce UNCTAD PKB liczone dla Czechosłowacji do 1992 r. (włącznie), od 1993 – dla Słowacji

Źródło: UNCTAD

Kraje postkomunistyczne zabiegające o utrzymanie otwartego modelu przemian systemowych (Polska, Węgry, Czechy i Słowacja) połączyły strategię rozwoju gospodarczego z celami politycznymi dotyczącymi akcesji do Unii Europejskiej. Umożliwiła ona uzyskanie środków kapitałowych potrzebnych w procesie strukturalnej moder-

⁴⁰ Dane UNCTAD oraz J. Kornai, *Transformational Recession...*, s. 40–42.

nizacji gospodarek narażonych na konsekwencje zaostrzonej rywalizacji ekonomicznej uczestników zliberalizowanej wymiany handlowej w ramach porozumień GATT/WTO.

Tabela 3.4. PKB na jednego mieszkańca (ceny bieżące) w USD

Rok \ Kraj	Czechy	Polska	Słowacja	Węgry
1993	3 766,0	2 456,5	2 529,6	3 805,3
1994	4 420,5	2 826,2	2 916,6	4 094,6
1995	5 599,8	3 622,2	3 648,3	4 411,2
1996	6 294,4	4 080,4	3 931,8	4 453,2
1997	5 775,5	4 093,7	3 968,4	4 521,6
1998	6 213,2	4 506,6	4 146,6	4 671,4
1999	6 058,8	4 377,1	3 790,3	4 713,6
2000	5 740,8	4 471,7	3 774,9	4 542,9
2001	6 295,5	4 976,1	3 903,9	5 176,5
2002	7 681,6	5 183,8	4 523,3	6 534,3
2003	9 343,0	5 675,7	6 150,7	8 243,0
2004	11 172,3	6 621,3	7 794,3	10 081,3
2005	12 725,9	7 963,1	8 844,2	10 937,1
2006	14 463,1	8 949,3	10 290,4	11 181,5
2007	17 499,2	11 132,0	13 803,4	13 552,5
2008	21 722,9	13 851,7	17 347,8	15 389,7
2009	18 788,9	11 256,3	16 026,1	12 660,3
2010	18 838,8	12 263,2	15 976,0	12 884,0
2011	20 475,1	13 424,1	17 575,6	14 037,4

Źródło: UNCTAD

Tabela 3.5. Wzrost realnego PKB wybranych krajów Europy Środkowo-Wschodniej (zmiana w % względem roku poprzedniego)

Rok \ Kraj	Polska	Czechy	Słowacja	Węgry
1996	6,2	4,5	6,9	0,2
1997	7,1	-0,9	4,4	3,1
1998	5,0	-0,2	4,4	4,1
1999	4,5	1,7	0,0	3,2
2000	4,3	4,2	1,4	4,2
2001	1,2	3,1	3,5	3,7
2002	1,4	2,1	4,6	4,5
2003	3,9	3,8	4,8	3,9
2004	5,3	4,7	5,1	4,8
2005	3,6	6,8	6,7	4,0
2006	6,2	7,0	8,3	3,9
2007	6,8	5,7	10,5	0,1
2008	5,1	3,1	5,8	0,9
2009	1,6	-4,7	-4,9	-6,8
2010	3,9	2,7	4,2	1,3
2011	4,3	1,7	3,3	1,6
2012 prognoza	2,7	0,0	1,8	-0,3

Źródło: Eurostat

CEFTA, umowa zawarta przez Czechy, Polskę, Słowację i Węgry 21 grudnia 1992 r. w Krakowie z terminem wejścia w życie 1 marca 1993 r.⁴¹, przewidywała utworzenie strefy wolnego handlu na zasadach zgodnych z postanowieniami GATT w okresie przejściowym do 1 stycznia 2001 r. Według tej umowy strony miały nie nakładać żadnych nowych cel importowych w handlu na obszarze strefy, zakładano także ich redukcję oraz likwidację barier handlowych z zachowaniem klauzuli najwyższego uprzywilejowania między państwami-stronami

⁴¹ Środkowoeuropejska umowa o wolnym handlu (CEFTA) zawarta przez Republikę Czeską, Republikę Węgierską, Republikę Słowacką i Rzeczpospolitą Polską, sporządzona w Krakowie 21 grudnia 1992 r., Dz.U. 1994, nr 129, poz. 637.

porozumienia. Cła importowe na produkty przemysłowe typu „nie-wrażliwego” zostały zniesione z dniem wejścia w życie umowy, pozostałe cła importowe na produkty przemysłowe były znoszone stopniowo do 1 stycznia 2001 r.

Uzupełnienie do umowy CEFTA, przyjęte 11 września 1995 r. w Brnie, dopuszczało możliwość przystąpienia do niej każdego państwa europejskiego⁴². U progu akcesji krajów EŚW do UE lista członków CEFTA obejmowała już 8 państw. Oprócz czterech krajów – założycieli ugrupowania – dołączyły Słowenia (1 stycznia 1996 r.), Rumunia (1 stycznia 1997 r.), Bułgaria (1 stycznia 1999 r.) i Chorwacja (1 stycznia 2003 r.)⁴³.

Po wejściu krajów założycielskich CEFTA i Słowenii do UE (w 2004 r.) współpracę w ramach stowarzyszenia rozwijały na mocy umowy uzupełniającej wynegocjowanej w Paryżu tzw. CEFTA 2006: Albania, Bośnia i Hercegowina, Bułgaria i Rumunia (do akcesji unijnej 1 stycznia 2007 r.), Chorwacja, Czarnogóra, Macedonia, Mołdawia i Serbia z uwzględnieniem Kosowa⁴⁴. Dla tych krajów tworzenie strefy wolnego handlu stało się elementem przygotowań do pełnego członkostwa w procesie integracji europejskiej⁴⁵.

Jednym z istotnych czynników zewnętrznych procesu transformacji ekonomicznej krajów EŚW była przedakcesyjna pomoc WE/UE. Do ważnych instrumentów wsparcia procesu przemian krajów postkomunistycznych należały środki PHARE (Poland and Hungary Assistance in Restructuring their Economies) przyznane na podstawie rozporządzenia Rady (EWG) nr 3906/89 z 18 grudnia 1989 r. w sprawie pomocy gospodarczej dla Republiki Węgierskiej i Polskiej Rzeczy-

⁴² Porozumienie Uzupełniające sporządzone w Brnie dnia 11 września 1995 r. do Środkowoeuropejskiej umowy o wolnym handlu (CEFTA), sporządzonej w Krakowie dnia 21 grudnia 1992 r., Dz.U. 2003 nr 78, poz. 696.

⁴³ Materiał informacyjny ze spotkania premierów państw CEFTA w Słowenii z 6–7 listopada 2003, <http://www.cefta2003.gov.si/eng/cefta/> [dostęp 05.11. 2012].

⁴⁴ EU Welcomes Signing of New Central European Free Trade Agreement, 19.12. 2006, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-06-1837_en.htm?locale=en [dostęp 05.11.2012].

⁴⁵ Sekretariat CEFTA, <http://www.cefta2006.com/cefta-structures> [dostęp 05.11. 2012].

pospolitej Ludowej⁴⁶. Do 31 grudnia 1990 r. na działania w ramach tego rozporządzenia Wspólnota przeznaczyła 300 mln ecu. Pomoc Wspólnoty kierowana w formie dotacji miała służyć wspieraniu procesu reform gospodarczych, m.in. poprzez działania nastawione na wzmacnianie sektora prywatnego.

Na spotkaniu ministrów 4 lipca 1990 r. grupa 24 państw przemysłowych (EWG oraz pozostałych z OECD) działających od lipca 1989 r. w rezultacie obrad paryskich G-7 na rzecz potrzebujących pomocy finansowej krajów wschodnioeuropejskich i Wspólnota Europejska postanowiły rozszerzyć wsparcie na inne państwa Europy Środkowo-Wschodniej. Na mocy zmian do rozporządzenia nr 3906/89 w sprawie PHARE przyjętych w rozporządzeniu Rady (EWG) nr 2698/90 z 17 września 1990 r. do państw objętych pomocą gospodarczą WE dołączono Bułgarię, Czechosłowację, Jugosławię, NRD i Rumunię⁴⁷. Zgodnie z ustaleniami Grupy 24 państw przemysłowych z września 1991 r. do odbiorców pomocy zostały dołączone na mocy kolejnych rozporządzeń Albania, Estonia, Litwa i Łotwa⁴⁸. W 1992 r. zasięg pomocy WE został rozszerzony na Słowenię⁴⁹, w 1995 r. na Chorwację⁵⁰, w 1996 r. na Macedonię oraz Bośnię i Hercegowinę⁵¹. W rozporządzeniu Rady (WE) nr 2666/2000 z 5 grudnia 2000 r. upo-

⁴⁶ Council Regulation (EEC) No 3906/89 of 18 December 1989 on Economic Aid to the Republic of Hungary and the Polish People's Republic OJ L 375 23.12.1989. Phare Programme Summary, http://europa.eu/legislation_summaries/enlargement/2004_and_2007_enlargement/e50004_en.htm [dostęp 05.11.2012].

⁴⁷ Council Regulation (EEC) No 2698/90 of 17 September 1990 Amending Regulation (EEC) No 3906/89 in Order to Extend Economic Aid to Other Countries of Central and Eastern Europe, OJ L 257, 21.9.1990.

⁴⁸ Council Regulation (EEC) No 3800/91 of 23 December 1991 Amending Regulation (EEC) No 3906/89 in Order to Extend Economic Aid to Include Other Countries in Central and Eastern Europe, OJ L 357, 28.12.1991.

⁴⁹ Council Regulation (EEC) No 2334/92 of 7 August 1992 Amending Regulation (EEC) No 3906/89 in Order to Extend Economic Aid to Include Slovenia, OJ L 227, 11.8.1992.

⁵⁰ Council Regulation (EC) No 1366/95 of 12 June 1995 Amending Regulation (EEC) No 3906/89 in Order to Extend Economic Aid to Croatia, OJ L 133, 17.6.1995.

⁵¹ Council Regulation (EC) No 463/96 of 11 March 1996 Amending Regulation (EEC) No 3906/89 with a View to Extending Economic Assistance to the Former Yugoslav Republic of Macedonia, OJ L 65, 15.3.1996. Council Regulation (EC) No

rządowane zostały kwestie pomocy gospodarczej dla republik byłej Jugosławii łącznie z Federacyjną Republiką Jugosławii⁵². Na lata 2000–2006 w ramach PHARE przewidziano 11 mld euro.

Istotne znaczenie dla krajów kandydujących do UE miały także – obok PHARE – środki SAPARD i ISPA. SAPARD⁵³ (Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development) – Specjalny Program Akcesyjny na Rzecz Rolnictwa i Obszarów Wiejskich – został utworzony z myślą o krajach Europy Środkowo-Wschodniej zabiegających o członkostwo w UE, które rozpoczynały negocjacje dotyczące warunków przystąpienia do Wspólnoty z oczekiwaniami dopłat do sektora rolnego. Program SAPARD, z rocznym budżetem ok. 530 mln euro, był realizowany od 2000 do 2006 roku⁵⁴.

ISPA⁵⁵ (Instrument for Structural Policies for Pre-Accession) – czyli instrument pomocy przedakcesyjnej – z rocznym budżetem 1,058 mld euro, wykorzystywany był przez kraje Europy Środkowo-Wschodniej od 2000 r. do akcesji w 2004 r. Beneficjenci pomocy ISPA, kraje kandydujące do UE, miały używać jej przy realizacji projektów zakrojonych na szeroką skalę, o wartości od 5 mln euro. Środki rozdzielane w obrębie ISPA odpowiadały celom polityki spójności, tzn. były

753/96 of 22 April 1996 Amending Regulation (EEC) No 3906/89 with a View to Extending Economic Aid to Bosnia and Herzegovina, OJ L 103, 26.4.1996.

⁵² Council Regulation (EC) No 2666/2000 of 5 December 2000 on Assistance for Albania, Bosnia and Herzegovina, Croatia, the Federal Republic of Yugoslavia and the Former Yugoslav Republic of Macedonia, Repealing Regulation (EC) No 1628/96 and Amending Regulations (EEC) No 3906/89 and (EEC) No 1360/90 and Decisions 97/256/EC and 1999/311/EC, Official Journal L 306, 07.12.2000.

⁵³ Rozporządzenie Rady (WE) nr 1268/1999 z dnia 21 czerwca 1999 r. w sprawie wspólnotowych środków pomocowych na rzecz działań przedakcesyjnych w dziedzinie rolnictwa oraz rozwoju obszarów wiejskich w państwach Europy Środkowej i Wschodniej ubiegających się o członkostwo w Unii Europejskiej w okresie przedakcesyjnym, Dz.U. L161/87. http://ec.europa.eu/agriculture/external/enlarge/back/index_en.htm [dostęp 10.02.2013].

⁵⁴ http://europa.eu/legislation_summaries/agriculture/enlargement/160023_en.htm [dostęp 10.02.2013].

⁵⁵ Rozporządzenie Rady (WE) nr 1267/1999 z dnia 21 czerwca 1999 r. ustanawiające Instrument Przedakcesyjnej Polityki Strukturalnej, L161/73, http://europa.eu/legislation_summaries/enlargement/2004_and_2007_enlargement/160022_en.htm [dostęp 10.02.2013].

wykorzystywane na potrzeby przedsięwzięć w obszarze transportu i ochrony środowiska w zgodzie z prawnymi wymogami UE⁵⁶.

Łagodzeniu negatywnych konsekwencji ekonomicznych globalizacji, łączonych m.in. z destabilizacją rynków pracy w krajach niechronionych przez bariery celne miała służyć polityka UE realizowana w rozszerzonym zakresie także w wymiarze regionalnym po Traktacie z Maastricht. Agenda 2000 z 1997 r. i Strategia lizbońska ustalona trzy lata później określiły metody podniesienia konkurencyjności gospodarczej UE poprzez wspieranie innowacyjności oraz zwiększanie nakładów na badania i rozwój (B + R)⁵⁷. Dla krajów EŚW nowe, dodatkowe możliwości modernizacji infrastruktury i inwestycji podnoszących pozycję poszczególnych sektorów gospodarki pod względem innowacyjności stworzyły fundusze strukturalne powiązane ze Strategią lizbońską, wpływające na podniesienie konkurencyjności gospodarczej UE.

Europejski Fundusz Społeczny – służący łagodzeniu skutków strukturalnych dostosowań sektorów gospodarki na rynkach pracy, poprzez podnoszenie mobilności pracowników, inwestycje w kapitał ludzki i tworzenie społeczeństwa informacyjnego – dla nowych członków UE oznaczał udział w politykach wyrównywania szans i rozwoju zasobów ludzkich Wspólnoty. W krajach Europy Środkowo-Wschodniej, traktowanych jako źródło taniej siły roboczej, środki z EFS umożliwiły wykorzystanie potencjału ludzkiego do intensyfikacji budowy gospodarki opartej na wiedzy.

Nowa gospodarka, rozumiana jako rezultat transferu wiedzy, technologii i wdrażania innowacji na potrzeby społeczeństwa informacyjnego, miała być – zgodnie z polityką UE – wspierana na poziomie regionalnym przez Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego. W powiązaniu z ogólną strategią wzmocnienia konkurencyjności europejskiej na polu gospodarczym następować miało zapewnianie luki w sferze innowacyjności oraz rozwoju technologicznego i badań, a także pod względem wykorzystania technologii informacyjno-komunikacyjnych⁵⁸.

⁵⁶ <http://www.funduszspojnosci.gov.pl/ISPA/> [dostęp 10.02.2013].

⁵⁷ Agenda 2000: for a Stronger and Wider Union, Komisja Europejska, za: <http://ec.europa.eu>, Summaries of EU legislation, Archives [dostęp 20.08.2012].

⁵⁸ Communication from the Commission, The Regions and the New Economy. Guidelines for Innovative Actions under the ERDF in 2000–2006, Commission of the European Communities, Brussels, 31.01.2001, COM(2001) 60 final.

Środki EFRR – służącego wyrównywaniu dysproporcji regionalnych, m.in. poprzez współfinansowanie inwestycji w regionach, w których PKB utrzymuje się poniżej 75% średniej unijnej, i działań mających przynieść podniesienie konkurencyjności gospodarczej, także poprzez wzmacnianie małych i średnich przedsiębiorstw – umożliwiły dodatkowe wsparcie regionów z Europy Środkowo-Wschodniej⁵⁹.

W 2005 r. PKB krajów Grupy Wyszehradzkiej liczony na jednego mieszkańca odbiegał znacznie od średniej unijnej (22 500 euro dla UE27 wobec 10 200 euro dla Czech, 8800 euro dla Węgier, 7100 euro dla Słowacji i 6400 euro dla Polski)⁶⁰. Co za tym idzie, nowe kraje członkowskie zostały beneficjentami polityki spójności, skoncentrowanej w obrębie Celu 1 na wspieraniu najuboższych regionów UE⁶¹.

Istotne znaczenie dla państw Europy Środkowo-Wschodniej, które dołączyły do UE w 2004 r., miała pomoc z Funduszu Spójności, przeznaczona dla krajów członkowskich wytwarzających produkt narodowy brutto na głowę mieszkańca na poziomie niższym niż 90% średniej unijnej⁶². Do otrzymania środków z Funduszu Spójności na lata 2000–2006 zaklasyfikowane zostały wszystkie kraje, które stały się członkami UE w 2004 r. (Czechy, Estonia, Litwa, Łotwa, Polska, Słowacja, Słowenia, Węgry, a także Cypr i Malta) oraz mniej zamożne kraje Wspólnoty – Grecja, Hiszpania i Portugalia. Na okres 2004–2006 w ramach Funduszu Spójności znalazło się 15,9 mld euro, z czego ok. 8,5 mld przewidziano dla nowych członków UE na realizację priorytetowych projektów środowiskowych oraz transportowych, związanych z tworzeniem Transeuropejskich Sieci Transportowych⁶³.

⁵⁹ http://europa.eu/legislation_summaries/employment_and_social_policy/job_creation_measures/l60015_en.htm, http://ec.europa.eu/regional_policy/archive/objective1/index_en.htm [dostęp 15.01.2013].

⁶⁰ Eurostat, PKB w cenach bieżących, 2005 r.

⁶¹ http://ec.europa.eu/regional_policy/archive/policy/region/index_pl.htm [dostęp 15.01.2013].

⁶² http://ec.europa.eu/regional_policy/archive/funds/procf/cf_pl.htm [dostęp 15.01.2013].

⁶³ Tamże.

Tabela 3.6. Wydatki na B + R jako odsetek PKB

Rok \ Kraj	Polska	Czechy	Słowacja	Węgry
1995	0,63	0,91	0,92	0,72
2000	0,64	1,17	0,65	0,81
2005	0,57	1,35	0,51	0,94
2010	0,74	1,56	0,63	1,16

Źródło: Eurostat

Skutkami niskiego udziału wydatków na B + R w PKB są gorsze miejsce wśród gospodarek opartych na wiedzy i innowacyjności, a także wolniejsze wdrażanie modelu rozwoju, w którym o dynamice wzrostu decyduje adaptowanie zdobyczy naukowo-technologicznych na potrzeby konkurencyjnej oferty przedsiębiorstw. Niewielka skala inwestycji sektora prywatnego w B + R oznacza mniejsze nakłady na wprowadzanie na rynki produktów i usług opartych na nowych technologiach. Częściowym załagodzeniem finansowych ograniczeń utrudniających polskim przedsiębiorstwom podnoszenie poziomu wydatków badawczo-rozwojowych są fundusze UE, umożliwiające realizację projektów służących zwiększeniu innowacyjności w podmiotach sektora prywatnego i publicznego.

Tabela 3.7. Państwa UE o najwyższym udziale wydatków na B + R w PKB (dane za 2010 r.)

Kraj	Wydatki na B+R jako odsetek PKB
Finlandia	3,87
Szwecja	3,42*
Dania	3,06*
Niemcy	2,82*
Austria	2,76*
UE27	2,01
strefa Euro	2,06

* prognoza

Źródło: Eurostat

Jak wskazano w tabelach 3.6 i 3.7, państwom Europy Środkowo-Wschodniej udało się częściowo wykorzystać nowe możliwości finansowe uzyskane dzięki członkostwu w UE na potrzeby sektora badawczo-rozwojowego, czego dowodzi wzrost udziału nakładów na B + R w PKB w latach 2005–2010. Należy przy tym zaznaczyć, że pod względem wydatków na badania i rozwój mierzonych w odniesieniu do PKB Polska i kraje Grupy Wyszehradzkiej pozostają daleko w tyle za liderami europejskimi. Wiele brakuje im także do osiągnięcia przewidzianego w strategii Europa 2020 poziomu 3% PKB przeznaczanych na badania i rozwój.

3.5. Eksperyment czy renowacja? Nowa gospodarka Europy Środkowo-Wschodniej

Nowa gospodarka (*New Economy*) może być rozumiana jako charakterystyczny dla ery społeczeństwa informacyjnego fenomen dotyczący wykorzystania na potrzeby rynkowe osiągnięć naukowo-technicznych, m.in. technologii informacyjno-komunikacyjnych, informatyzacji, cyfryzacji i innowacyjności. W 1998 r. Alan Greenspan zwrócił uwagę na zależność pomiędzy poszukiwaniem dowodów istnienia nowej gospodarki a opisywaną przez Josepha Schumpetera „kreatywną destrukcją”, czyli obserwowanymi w zaawansowanych gospodarkach kapitalistycznych nieustającymi zmianami w dostępie do kapitału, przebiegu procesów produkcyjnych, infrastrukturze finansowej i pracowniczej rynków, a także w działalności przedsiębiorstw prywatnych, które prowadzą do podnoszenia efektywności porządku ekonomicznego⁶⁴. Ówczesny szef Rezerwy Federalnej USA zwrócił uwagę na to, że zwolennicy idei nowej gospodarki przypisywali ją do innowacji technologicznych w procesach globalizacji, które przynoszą wzrost produktywności i zdolności popytowych, ale ograniczają skłonność producentów do utrzymywania wysokich cen w skali światowej⁶⁵.

⁶⁴ Remarks by Chairman Alan Greenspan, At the Haas Annual Business Faculty Research Dialogue, University of California, Berkeley, September 4, 1998, <http://www.federalreserve.gov/boarddocs/speeches/1998/19980904.htm> [dostęp 14.08.2012].

⁶⁵ Tamże.

Wskaźnikami obrazującymi postępy nowej gospodarki mogą być także rozmiar inwestycji i zatrudnienia w obszarze badawczo-rozwojowym, udział przedsiębiorstw innowacyjnych w sektorze przedsiębiorstw przemysłowych czy skala rozwoju sektora technologii informacyjnych i komunikacyjnych (*Information and Communication Technologies – ICT*)⁶⁶.

Dla Unii Europejskiej problematyka związana z instrumentami realizacji założeń polityki gospodarczej służącej budowie nowej gospodarki opartej na wiedzy i innowacjach, obejmowała m.in. ustalenia Rady Europejskiej z Barcelony z 2002 r., dotyczące zwiększenia całkowitego udziału wydatków na B + R w PKB do 3%, które zostały zawarte w uzupełnieniach Strategii lizbońskiej z 2005 r. jako cel ilościowy (niezrealizowany do 2010 roku)⁶⁷.

Statystyczny obraz mierzalnych wskaźników umożliwiających badanie stanu nowej gospodarki krajów UE sporządzony u progu rozszerzenia Wspólnoty o kraje Europy Środkowej i Wschodniej ukazywał szczególne znaczenie ekspansji ICT (technologii informacyjnych i komunikacyjnych) jako czynnika wzrostu gospodarczego opartego na innowacjach w warunkach konkurencji globalnej⁶⁸. Jednym z istotnych narzędzi polityki UE służącej stymulowaniu rozwoju sektora ICT poprzez zachęty do zacieśniania współpracy przedsiębiorstw, ośrodków naukowych i instytucji publicznych na rzecz wzmacniania innowacyjności i konkurencyjności przedsięwzięć gospodarczych było wspieranie tworzenia klastrów.

Jak pisał Michael Porter, klastry (*clusters*) – rozumiane jako skupione przestrzennie przedsiębiorstwa i instytucje powiązane ze sobą w określonym polu działalności – poprzez stymulowanie powstawania nowych przedsięwzięć gospodarczych o innowacyjnym charakterze

⁶⁶ OECD, *Directorate for Science, Technology and Industry, Key ICT Indicators*, <http://www.oecd.org/internet/broadbandandtelecom/oecdkeyictindicators.htm> [dostęp 13.11.2012].

⁶⁷ European Commission, *The 3% Objective: Brief History*, http://ec.europa.eu/invest-in-research/action/history_en.htm, http://ec.europa.eu/research/era/areas/investing/investing_research_en.htm [dostęp 13.11.2012].

⁶⁸ The EU-15's New Economy – a Statistical Portrait, Working Papers and Studies, European Communities, Luxembourg 2005, s. 5, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-AV-05-001/EN/KS-AV-05-001-EN.PDF [dostęp 13.11.2013].

odgrywają bardzo ważną rolę w zdobywaniu przewagi konkurencyjnej na rynkach otwartych na rywalizację w skali globalnej, której zwycięzcami okazują się firmy elastycznie wykorzystujące potencjał środowiska biznesowego rozszerzającego dostęp do informacji, wiedzy oraz osiągnięć naukowo-technologicznych⁶⁹.

Przykładem realizacji polityki klastrowej UE, istotnym dla Europy Środkowo-Wschodniej, jest m.in. akcja konsorcjum: CEE-ClusterNetworks podjęta w 2006 r. pod auspicjami Komisji Europejskiej w ramach inicjatywy współpracy innowacyjnej PRO INNO Europe Innonet⁷⁰, zaplanowana dla jedenastu regionów z ośmiu krajów: Austrii, Chorwacji, Czech, Polski, Słowacji, Słowenii, Węgier i Włoch. Nacisk wynikający z celów inicjatywy Planu Działań Klastrowych (Cluster Action Plan), wprowadzanego na podstawie podpisanej 28 listopada 2007 r. umowy 11 przedstawicieli państw i regionów Europy Środkowo-Wschodniej, położony został na poszukiwanie elementów spójności w polityce regionalnej, obejmującej rozwój zdolności innowacyjnych małych i średnich przedsiębiorstw (MSP) poprzez klastry⁷¹. Akcja konsorcjum CEE-ClusterNetworks była elementem realizowanego w latach 2006–2009 projektu budowy Obszaru Klastrow i Powiązań Sieciowych Europy Środkowej i Wschodniej (Central and Eastern Europe Cluster and Network Area) w ramach 6. Programu ramowego. Miał on doprowadzić do powstania bliskich relacji transnarodowych i międzyregionalnych oraz nawiązania kontaktów biznesowych, przynoszących poprawę konkurencyjności i innowacyjności gospodarek państw Europy Środkowej i Wschodniej, a także umożliwić im szerszą współpracę w ramach europejskich sieci klastrowych⁷².

⁶⁹ M.E. Porter, *Clusters and the New Economics of Competition*, „Harvard Business Review” November–December 1998, s. 77–90.

⁷⁰ PRO INNO Europe, <http://www.proinno-europe.eu/overview>, http://www.proinno-europe.eu/sites/default/files/newsroom/2010/01/CEE_CAP_EN_final_080713.pdf [dostęp 12.11.2012].

⁷¹ CEE – ClusterNetwork, „Cluster Action Plan”, s. 5, http://www.proinno-europe.eu/sites/default/files/newsroom/2010/01/CEE_CAP_EN_final_080713.pdf [dostęp 12.11.2012].

⁷² PRO INNO Europe, CEE-ClusterNetwork, <http://www.proinno-europe.eu/project/cee-clusternetwork> [dostęp 12.11.2012].

Aktywność instytucji UE i krajów członkowskich, w tym EŚW w tworzeniu klastrów można rozumieć jako element polityki nakierowanej na budowanie nowej gospodarki poprzez stymulowanie rozwoju sektora ICT m.in. w ramach inicjatyw klastrowych mających wzmacniać technologiczne, inwestycyjne, kapitałowe, infrastrukturalne zasoby przedsiębiorstw. Jak wskazuje Dyrekcja OECD ds. Nauki, Technologii i Przemysłu, wyróżnia się piętnaście kluczowych wskaźników rozwoju ICT:

- dostęp do ścieżek komunikacyjnych (analogowych, internetowych, mobilnych),
- liczbę abonentów telekomunikacji mobilnej,
- liczbę abonentów internetowych,
- liczbę użytkowników szerokopasmowego internetu, liczbę użytkowników cyfrowych internetowych linii abonenckich (DSL),
- liczbę abonentów telewizji kablowej,
- gospodarstwa domowe z dostępem do komputera, gospodarstwa domowe z dostępem do internetu, gospodarstwa domowe z dostępem do łącza szerokopasmowego,
- upowszechnienie internetu mierzone odsetkiem przedsiębiorstw zatrudniających 10 lub więcej pracowników używających internetu, zakupy i sprzedaż przez internet w poszczególnych gałęziach przemysłu, biznesowe wykorzystanie łączy szerokopasmowych,
- odsetek pracowników zatrudnionych jako specjaliści ICT,
- odsetek przychodów z telekomunikacji i telekomunikacji mobilnej,
- udział wartości dodanej tworzonej w ICT w wartości dodanej sektora przedsiębiorstw, wydatki na badania i rozwój (B + R) przedsiębiorstw ICT, udział zatrudnionych w ICT w liczbie zatrudnionych w sektorze przedsiębiorstw,
- udział patentów z obszaru ICT w całości zgłoszeń patentowych,
- handel dobrami ICT,
- ranking 250 najwyższej lokowanych przedsiębiorstw ICT,
- wkład ICT we wzrost produktywności pracy w przemyśle,
- wkład inwestycji ICT we wzrost PKB⁷³.

⁷³ OECD, Directorate for Science, Technology and Industry, Key ICT Indicators, <http://www.oecd.org/internet/broadbandandtelecom/oecdkeyictindicators.htm> [dostęp 12.11.2012].

Tabela 3.8. Odsetek osób korzystających z komputera (w ciągu ostatnich 12 miesięcy)

Kraj \ Rok	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
UE-27	55	61	62	65	68	71	73	75
Czechy	46	45	55	58	67	67	71	75
Niemcy	73	76	79	80	82	83	85	85
Polska	44	48	52	56	58	63	65	67
Słowacja	62	66	66	68	76	78	82	80
Szwecja	88	87	90	89	90	92	93	94
Węgry	43	43	56	60	66	65	67	72
Włochy	41	42	44	45	48	51	56	57
Zjednoczone Królestwo	73	76	76	81	82	86	87	88

Źródło: Eurostat

Tabela 3.9. Odsetek osób korzystających z Internetu (w ciągu ostatnich 12 miesięcy)

Kraj \ Rok	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
UE-27	47	54	55	60	64	68	71	73	75
Czechy	35	35	48	52	63	64	69	73	75
Niemcy	65	69	72	75	78	79	82	83	84
Polska	33	39	45	49	53	59	62	65	65
Słowacja	53	55	56	62	71	75	79	78	80
Szwecja	84	85	88	82	89	91	92	94	94
Węgry	29	39	47	53	61	62	65	70	72
Włochy	33	35	38	41	45	49	54	57	58
Zjednoczone Królestwo	66	70	69	75	78	84	85	87	b.d.

Źródło: Eurostat

Niski dla Polski wskaźnik wykorzystywania komputera może wynikać z tego, że przedsiębiorstwa (choć mają dostęp do komputerów i Internetu) nie kładą wystarczającego nacisku na faktyczne używanie

ich przez pracowników. Potwierdzają to dane GUS, według których odsetek pracowników przedsiębiorstw wykorzystujących komputer z dostępem do Internetu przynajmniej raz w tygodniu wynosił 36,1% w 2012 roku⁷⁴.

Upowszechnienie Internetu do celów handlowych w przypadku osób indywidualnych i wyposażenie gospodarstw domowych w komputery, a także stopniowy wzrost dostępności Internetu także szerokopasmowego, pozwala mówić o tendencji zbliżania się krajów Europy Środkowo-Wschodniej do średniego pułapu unijnego. Niemniej ich dystans do liderów europejskich i światowych w obszarze nowej gospodarki, rozumianej jako faktyczne, masowe wykorzystanie technologii informacyjnych i komunikacyjnych na potrzeby rynkowe, pozostaje bardzo widoczny (tabela 3.10).

Istotnym wskaźnikiem ukazującym postępy budowy gospodarki opartej na wiedzy oraz społeczeństwa informacyjnego jest Indeks Gotowości Sietowej (Network Readiness Index – NRI). Według danych KE z roku 2005, państwa Europy Środkowej i Wschodniej pozostawały w tyle pod względem Gotowości Sietowej wobec krajów „starej” UE, choć dystans liderów spośród nowych członków Wspólnoty (Estonia, Słowenia, Czechy, Węgry) do partnerów zachodnich nie był aż tak drastyczny jak Polski, zajmującej w 2004 r. 72. miejsce na 104 indeksowanych⁷⁵.

W indeksie NRI umożliwiającym ocenę stopnia przygotowania danego kraju do czerpania korzyści z rozwoju technologii informacyjnych i komunikacyjnych w roku poszerzenia UE (2004) znacznie wyżej – oprócz Estonii, Malty, Słowenii i Cypru (odpowiednio 25., 28., 32. i 37. miejsce) – plasowali się partnerzy Polski z Grupy Wyszehradzkiej⁷⁶. Węgry, które zajęły 38. pozycję w tym indeksie, przed Czechami (40. miejsce), Litwą (43.), Słowacją (48.) i Łotwą (56. miejsce), od-

⁷⁴ GUS, *Spółeczeństwo informacyjne w Polsce. Wyniki badań statystycznych z lat 2008 – 2012*, Warszawa 2012, s. 57.

⁷⁵ European Commission, *Towards a Knowledge Society – The Nordic Experience*, Gothenburg, November 14–15, 2005, Documentation, Policy Brief: Poland, http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docconf/gothenburg/doc/brief_poland.pdf [dostęp 12.11.2012].

⁷⁶ European Commission, *Towards a Knowledge Society – The Nordic Experience*, Gothenburg, November 14–15, 2005, http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docconf/gothenburg/documentation.cfm [dostęp 12.11.2012].

notowały do 2005 r. 8% udział sektora ICT w PKB, lecz dość słabo w zestawieniu z pozostałymi krajami Grupy Wyszehradzkiej i średnią UE kształtował się w ich przypadku odsetek gospodarstw domowych mających dostęp do Internetu (14% przy średniej dla krajów UE-25 za 2004 r. na poziomie 43% i 45% dla UE-15)⁷⁷. W przypadku Czech w pierwszym roku członkostwa w UE odsetek gospodarstw domowych z dostępem do Internetu wynosił 19%, na Słowacji sięgał 23%, a w Polsce – 26%⁷⁸. Odsetek przedsiębiorstw mających dostęp do Internetu, według danych za 2004 r., wynosił na Węgrzech 78%, w Czechach 90%, na Słowacji 71%, a w Polsce 85%, przy średniej dla UE-25 wynoszącej 89%, a dla UE-15 90%⁷⁹. Podane wskaźniki świadczą o tym, że odległe miejsce Polski w rankingu gotowości sieciowej NRI nie oznaczało faktycznego poważnego zacofania pod względem upowszechniania technologii informacyjnych i komunikacyjnych rozumianego przez pryzmat popularyzacji internetu. Niemniej, jak wspomniano wyżej, wyzwaniem dla krajów Europy Środkowo-Wschodniej jako nowych członków UE pozostawała dość jeszcze ograniczona skala wykorzystania technologii internetowych do celów komercyjnych.

Dla Polski i innych krajów członkowskich UE, które przeszły transformację systemową z realnego socjalizmu do kapitalizmu i gospodarki wolnorynkowej, duże znaczenie także po udanej akcesji zachowały fundusze kierowane przez Wspólnotę Europejską na cele służące budowie nowoczesnej struktury gospodarki poprzez inwestycje na B + R oraz podnoszenie konkurencyjności przedsiębiorstw poprzez zaawansowane technologie. Biorąc pod uwagę, że 7. Program ramowy Wspólnoty Europejskiej w zakresie badań, rozwoju technologicznego i demonstracji (na lata 2007–2013) realizowany jest na łączną kwotę 55,8 mld euro, a budżet na Program ramowy na rzecz konkurencyjności i innowacji wynosi 3,61 mld euro, rola środków unijnych w rozwija-

⁷⁷ European Commission, *Towards a Knowledge Society – The Nordic Experience*, Gothenburg, November 14–15, 2005, Documentation, Policy Brief: Hungary, http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docconf/gothenburg/doc/brief_hungary.pdf [dostęp 12.11.2012].

⁷⁸ Dane Eurostatu z dokumentacji do Konferencji Ministerialnej w Göteborgu z 14–15 listopada 2005 r., http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docconf/gothenburg [dostęp 12.11.2012].

⁷⁹ Tamże.

niu innowacyjnych gałęzi gospodarki w państwach UE pozostała istotna⁸⁰. Tę zależność w przypadku krajów Europy Środkowo-Wschodniej umacnia ich niski (w zestawieniu z europejskimi liderami innowacyjności – tabele 3.6 i 3.7) udział wydatków na badania i rozwój w PKB.

Tabela 3.10. Osoby w wieku 16–74 lata używające Internetu do zamawiania dóbr lub usług (%)

Kraj \ Rok	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
UE-27	20	24	26	30	32	37	40	43
Strefa euro	b.d.	23	26	31	33	36	40	43
Czechy	5	5	13	17	23	24	27	30
Polska	5	7	12	16	18	23	29	30
Słowacja	10	9	11	16	23	28	33	37
Węgry	4	8	7	11	14	16	18	22
Estonia	6	7	7	9	10	17	17	21
Litwa	1	2	4	6	6	8	11	16
Łotwa	3	5	8	11	16	19	17	20
Słowenia	8	b.d.	13	16	18	24	27	31
Chorwacja	b.d.	b.d.	b.d.	7	7	10	14	b.d.
Bułgaria	1	b.d.	2	3	3	5	5	7
Rumunia	0	b.d.	1	3	4	2	4	6
Niemcy	37	42	49	52	53	56	60	64
Francja	b.d.	b.d.	22	34	40	44	54	53
Włochy	b.d.	6	9	10	11	12	15	15
Zjednoczone Królestwo	37	44	45	53	57	66	67	71
Szwecja	43	50	55	53	53	63	66	71
Dania	42	48	55	56	59	64	68	70

Źródło: Eurostat, Individuals Using the Internet for Ordering Goods or Services, % of Individuals Aged 16 to 74, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu> [dostęp 06.11.2012]

⁸⁰ Krajowy Punkt Kontaktowy Programów Badawczych UE, www.kpk.gov.pl, Competitiveness and Innovation Framework Programme, <http://ec.europa.eu/cip/> [dostęp 12.11.2012].

W 6. Programie ramowym na lata 2002–2006 Polsce przypadło 216 mln euro na badania i rozwój, a w 7. Programie ramowym na lata 2007–2013 ogólna wartość dofinansowania polskich projektów wyniosła 170 mln euro.

W przypadku Polski problem dofinansowania działalności sektora B + R okazał się jednym z ważnych wyzwań okresu transformacji ustrojowej. Przykładem działań dostosowawczych okresu przemian, które przyniosły trwałe zmiany w instytucjonalnej bazie dla technologicznych wdrożeń gospodarczych, była restrukturyzacja jednostek badawczo-rozwojowych (JBR). JBR, których zakres działalności określiła ustawa z 1985 r., zatrudniały w 1990 r. 72 tysiące pracowników. Poważne zmiany w ich funkcjonowaniu postępowały od początku XXI w., a ich zapowiedzią była nowa ustawa regulująca status JBR przyjęta w 2001 r. Wydatki na JBR, jak wskazał raport Banku Światowego, kształtowały się w tym roku na poziomie 1,5 mld złotych⁸¹. Dalszym etapem restrukturyzacji JBR, która przyniosła do 2002 r. redukcję zatrudnienia do 26 tys. pracowników w 212 jednostkach, były działania na rzecz ich integracji i poprawy konkurencyjności w ramach stwarzanych przez UE⁸².

Zespół Międzyresortowy ds. Przekształceń Własnościowych JBR w Programie przekształceń strukturalnych i własnościowych jednostek badawczo-rozwojowych z 2003 roku przewidywał komercjalizację JBR, likwidację nierentownych od 3 lat jednostek, prywatyzację JBR budzących zainteresowanie inwestorów i przekształcenia w przedsiębiorstwa państwowe jednostek nierealizujących zadań⁸³. Na skutek prowadzonych redukcji w 2008 r. 62 JBR, które pozostały pod nadzorem ministra gospodarki, zatrudniały ok. 11,7 tys. osób. Ogólna liczba zatrudnionych w działalności badawczo-rozwojowej w Polsce po okresie przekształceń rosła w latach 2009–2010, osiągając poziom ok.

⁸¹ Komitet Badań Naukowych, Perspektywy gospodarki opartej o wiedzę w Polsce – wyniki raportu Banku Światowego, 15 kwietnia 2004 r., http://kbn.icm.edu.pl/wyniki_raportu_banku_swiatowego.html [dostęp 13.11.2012].

⁸² L. Rafalski, publikacja elektroniczna Centrum Analiz Społeczno-Ekonomicznych CASE, <http://www.case-research.eu/sites/default/files/Rafalski.pdf> [dostęp 13.11.2012].

⁸³ Zespół Międzyresortowy ds. Przekształceń Własnościowych JBR, raport, http://www.solidarnosc.org.pl/~ksn/Docs/raport_zmsdpjbr.pdf [dostęp 13.11.2012].

130 tysięcy personelu, w tym ponad 100 tys. pracowników naukowo-badawczych⁸⁴. W tym okresie tendencja wzrostu zatrudnienia w obszarze B + R w Europie Środkowo-Wschodniej odpowiadała dynamice tego sektora w całej UE-27, który w 2009 r. zatrudnił już w działalności badawczo-rozwojowej 3,64 mln pracowników, z czego w badaniach – ok. 1,5 mln⁸⁵ (tabela 3.11).

Jednym ze wskaźników istotnych dla oszacowania postępów nowej gospodarki oraz budowy gospodarki opartej na wiedzy i społeczeństwa informacyjnego jest także liczba zgłoszeń patentowych, która zarówno w kategoriach bezwzględnych, jak i w odniesieniu do liczby mieszkańców poszczególnych krajów europejskich pokazuje dystans dzielący pod względem naukowo-technologicznym państwa Europy Środkowo-Wschodniej od europejskich liderów B + R (tabele 3.12 i 3.13).

Należy przy tym zaznaczyć, że choć wskaźnik mówiący o liczbie zgłoszeń patentowych do Europejskiego Urzędu Patentowego pokazuje efektywność prac badawczych, nie daje pełnego obrazu stanu wynalazczości w krajach UE. Nie stało się powszechną regułą zabieganie o ochronę wynalazków właśnie poprzez patenty na poziomie unijnym (wstrzeźliwość Polski wobec tej formy ochrony potwierdził sceptycyzm przedstawicieli rządu w odniesieniu do kwestii jednolitego patentu europejskiego). Polski resort administracji liczył w tym kontekście raczej na dodatkowe możliwości wynikające z otwierania zasobów publicznych (cyfrowych baz dostępnych poprzez Internet), które miałyby dynamizować wzrost gospodarczy i innowacyjność, a także wyrównywać szanse edukacyjne⁸⁶.

⁸⁴ GUS, Nauka i technika w 2010 r., s. 67.

⁸⁵ Eurostat, Total researchers (FTE), by sectors of performance <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/> [dostęp 05.11.2012].

⁸⁶ Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji, <https://mac.gov.pl/dzialania/jednolity-patent-europejski-nad-czym-warto-sie-zastanowic/>; <https://mac.gov.pl/otwarte-zasoby/> [dostęp 19.12.2012].

Tabela 3.11. Badacze zatrudnieni w krajach Europy Środkowej i Wschodniej według ekwiwalentu pełnego czasu pracy (full-time equivalent)

Rok Kraj	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Bułgaria	9 217	9 223	9 589	9 827	10 053	10 336	11 203	11 384	11 968	10 932 ^p
Czechy	14 987	14 974	15 809	16 300	24 169	26 267	27 878	29 785	28 759	29 228
Estonia	2 681	3 059	3 017	3 369	3 331	3 513	3 690	3 979	4 314	4 069 ^p
Litwa	8 075	6 326	6 606	7 356	7 637	8 036	8 489	8 458	8 490	8 387
Łotwa	3 497	3 451	3 203	3 324	3 282	4 024	4 223	4 370	3 621	3 807
Polska	56 148	56 725	58 595	60 944	6 216	59 573	61 395	61 805	61 105	64 511
Rumunia	19 726	20 286	20 965	21 257	22 958	19 021	18 808	19 394	19 271	19 780
Słowacja	9 585	9 181	9 627	10 718	10 921	11 776	12 354	12 587	13 290	15 183
Słowenia	4 498	4 642	3 775	4 030	5 253	5 857	6 250	7 032	7 446	7 703 ^p
Węgry	14 666	14 965	15 180	14 904	15 878	17 547	17 391	18 504	20 064	21 342
UE-27	1,16 mln ^s	1,21 mln ^s	1,25 mln ^s	1,3 mln ^s	1,37 mln ^s	1,42 mln ^s	1,46 mln ^s	1,52 mln ^s	1,55 mln ^s	1,56 mln ^s

p – dane przybliżone, s – szacunki

Źródło: Eurostat

Tabela 3.12. Całkowita liczba zgłoszeń do Europejskiego Urzędu Patentowego

Kraj \ Rok	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Bułgaria	14,6	22,45	17,78	23,82	27,13	12,05	17,9	15,93 ^e	12,2 ^e
Czechy	91,8	112,6	112,2	108,6	153,2	182	206,7	239,4 ^e	268,17 ^e
Estonia	5,7	10,73	8,85	6,37	21,22	28,22	34,27	43,57 ^e	51,02 ^e
Litwa	2,66	16,85	11,12	8,92	9,67	9,8	16,2	18,63 ^e	21,62 ^e
Łotwa	6,53	7,61	9,82	18,82	17,42	16,33	22,77	24,09 ^e	b.d.
Polska	84,42	111,5	124,4	124,0	140,3	199,6	229,0	264 ^e	305,2 ^e
Rumunia	11,35	16,27	23,2	28,68	20,35	32,77	33,47	35,07 ^e	39,98 ^e
Słowacja	24,6	31,14	20,61	31,3	39,56	36,85	33,67	34,46 ^e	32,76 ^e
Słowenia	84,33	73,44	112,8	108,6	99,7	119,1	140	150,3 ^e	167,21
Węgry	121,8	133,7	152,6	134,6	164,3	185,7	178,4	193 ^e	202,5 ^e
UE-27	51 376	52 720	55 133	56 620	57 424	57 103	55 530	55 166 ^e	54 414 ^e

e – oszacowania

Źródło: Eurostat

Tabela 3.13. Liczba zgłoszeń patentowych do Europejskiego Urzędu Patentowego na mln mieszkańców (wybrane kraje)

Kraj	Rok	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Austria		158,9	171,3	177,4	184,8	208,7	202,4	191,03	193,1 ^e	188,3 ^e
Belgia		128,9	131,24	145,73	142,85	142,62	144,04	135,92	133,5 ^e	130,5 ^e
Bułgaria		1,85	2,86	2,28	3,07	3,51	1,57	2,34	2,09 ^e	1,61 ^e
Czechy		9,00	11,04	10,99	10,62	14,95	17,69	19,91	22,87 ^e	25,52 ^e
Dania		179,16	204,94	203,34	215,63	203,34	229,08	228,49	232,1 ^e	241,7 ^e
Estonia		4,19	7,91	6,55	4,73	15,78	21,02	25,56	32,5 ^e	38,07 ^e
Finlandia		246,78	247,02	263,54	250,81	252,66	234,58	232,54	226,4 ^e	217,7 ^e
Francja		121,00	128,18	133,46	132,95	132,84	133,82	134,01	134,5 ^e	135,1 ^e
Holandia		220,26	215,18	224,56	213,24	224,73	198,14	204,86	201,5 ^e	193,4 ^e
Litwa		0,77	4,87	3,23	2,6	2,84	2,9	4,81	5,56 ^e	6,49 ^e
Luksemburg		137,01	194,8	252,2	212,41	229,96	148,51	189,27	181,2 ^e	165,9 ^e
Łotwa		2,78	3,26	4,23	8,16	7,59	7,16	10,03	10,65 ^e	b.d.
Niemcy		264,66	268	279,15	289,23	289,17	290,44	275,55	271,4 ^e	265,6 ^e
Polska		2,21	2,92	3,26	3,25	3,68	5,24	6,01	6,92 ^e	8,00 ^e
Rumunia		0,52	0,75	1,07	1,32	0,94	1,52	1,55	1,63 ^e	1,86 ^e
Słowacja		4,57	5,79	3,83	5,81	7,34	6,83	6,23	6,37 ^e	6,04 ^e
Słowenia		42,29	36,81	56,54	54,36	49,8	59,25	69,6	73,98 ^e	81,69 ^e
Szwecja		231,44	228,48	247,71	265,85	286,01	300,63	293,56	302 ^e	306,7 ^e
Węgry		11,97	13,19	15,08	13,33	16,31	18,45	17,76	19,24 ^e	20,23 ^e
UE-27		106,01	108,33	112,79	115,28	116,43	115,29	111,58	110,4 ^e	108,6 ^e
Euro-16		134,29	137,00	143,27	146,18	147,02	144,81	139,77	137,8 ^e	135,1 ^e

e – oszacowania

Źródło: Eurostat

3.6. Podsumowanie

Budowa gospodarki opartej na nowoczesnych technologiach w krajach Europy Środkowo-Wschodniej okazała się wyzwaniem przekraczającym endogeniczny potencjał państw postkomunistycznych. Ich zasoby i czynniki produkcji pochłonęły bowiem kosztowne eksperymenty ekonomiczno-społeczne realizowane w systemie nakazowo-rozdzielczym, przy ograniczeniach centralnego planowania, wyłączającego swobodę kształtowania się cen poprzez administracyjne hamowanie mechanizmu popytowo-podażowego na zamykanych przez państwo rynkach. Dodatkowym czynnikiem utrudniającym modernizację obrotu gospodarczego poprzez inwestycje w technologie informacyjno-komunikacyjne był niewystarczający poziom dynamiki PKB krajów przechodzących transformację systemową, wymagających głębokiej restrukturyzacji wszystkich sektorów przemysłu i usług. Przy faktycznym deficycie kapitału pochodzącego ze źródeł wewnętrznych i ograniczonym dostępie do zagranicznych źródeł finansowania inwestycji państwowych i prywatnych, kraje Europy Środkowo-Wschodniej stanęły przed ogromnym wyzwaniem dotyczącym szybkiego włączenia się do procesów globalizacji, otwierając szeroki dostęp do rynków własnych dla gospodarczych konkurentów ze wszystkich kierunków geograficznych.

Nowa gospodarka jako symbol przemian ekonomiczno-technologicznych cechujących postindustrializm miała stanowić punkt wyjścia do zniwelowania dystansu w obszarze wysoko zaawansowanych gałęzi produkcji i usług pomiędzy dawnymi krajami socjalistycznymi a obszarem euroatlantyckim. Upowszechnianie technologii informacyjnych i komunikacyjnych oznaczało nowy etap w kształtowaniu się czynników przewagi konkurencyjnej w wymiarze globalnym i regionalnym, co można uznać za argument na korzyść liberalnego modelu przemian polityczno-gospodarczych, niosącego ograniczenie ingerencji państwa w gospodarce oraz znoszenie barier dla przepływu kapitału, towarów, ludzi i usług. Dla krajów Europy Środkowo-Wschodniej proces realizacji celów przemian ustrojowych i systemowych przebiegał równoległe do starań o członkostwo w UE, umożliwiającym także zwiększenie dostępu do technologii i kapitału niezbędnego sektorowi B + R.

Jako sukces modelu transformacji gospodarczej przyjętego przez państwa dawnego bloku wschodniego przedstawiać można faktyczne umasowienie technologii informacyjno-komunikacyjnych oraz rzeczywisty udział tych krajów w globalizacji sięgającej także na poziom lokalny. Historyczne otwarcie UE na Wschód zmieniające geopolityczne położenie krajów Europy Środkowo-Wschodniej zdaje się przesądzać także o przyszłości gospodarczych celów transformacji, której zwieńczeniem stało się objęcie regionów Nowej Europy politykami spójności realizowanymi przez Wspólnotę Europejską. Tym samym powodzenie starań o złagodzenie dystansu ekonomicznego i technologicznego pomiędzy krajami zachodnio- i wschodnioeuropejskimi można łączyć z rezultatami decyzji podejmowanych na szczeblu unijnym w Brukseli, przy uwzględnieniu wskazanych przez UE kierunków wspierania innowacyjności zawartych w strategii Europa 2020⁸⁷.

Bibliografia

Monografie i opracowania

- Balcerowicz L., *800 dni. Szok kontrolowany*, zapisał: J. Baczyński, współpraca: J. Koźmiński, Polska Oficyna Wydawnicza „BGW”, Warszawa 1992.
- Bałtowski M., Miszewski M., *Transformacja gospodarcza w Polsce*, PWN, Warszawa 2006.
- Bałtowski M., *Przekształcenia własnościowe przedsiębiorstw państwowych w Polsce*, PWN, Warszawa 2002.
- Bankowicz M., *Transformacje konstytucyjnych systemów władzy państwowej w Europie Środkowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2010.
- Dach Z. (red.), *Ekonomiczno-społeczne problemy transformacji systemowej w Polsce*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków 2007.
- Kaczmarek J., Paweł K., Litwa P., Szymła W., *Procesy zmian w okresie transformacji systemowej. Prywatyzacja, restrukturyzacja, rynek kapitałowy*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków 2005.

⁸⁷ Komisja Europejska, Europa 2020. Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu, Bruksela 2010.

- Kornai J., *Wzrost, niedobór, efektywność. Makrodynamiczny model gospodarki socjalistycznej*, PWN, Warszawa 1986.
- Kołodko G.W. (red.), „*Nowa gospodarka*” i jej implikacje dla długookresowego wzrostu w krajach posocjalistycznych, Wydawnictwo WSPiZ im. Leona Koźmińskiego, Warszawa 2001.
- Kozarzewski P., *Prywatyzacja w krajach postkomunistycznych*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 2006.
- Neuhold H, Havlik P., Suppan A. (eds.), *Political and Economic Transformation in East Central Europe*, Austrian Institute for International Affairs Series, Westview Press, Boulder–San Francisco–Oxford 1995.
- Partycki S. (red.), *Nowa ekonomia a społeczeństwo*, t. 1, Wydawnictwo KUL, Lublin 2006.
- Porter M.E., *Przewaga konkurencyjna. Osiąganie i utrzymywanie lepszych wyników*, t. 2, Wydawnictwo Helion, Gliwice 2006.
- Průcha V. i zespół, *Rozwój gospodarczy europejskich krajów socjalistycznych*, Książka i Wiedza, Warszawa 1981.
- Sachs J., *Koniec z nędzą. Zadanie dla naszego pokolenia*, PWN, Warszawa 2006.
- Stiglitz J.E., *Globalizacja*, PWN, Warszawa 2004.
- Williamson J., *What Washington Means by Policy Reform*, [w:] J. Williamson (ed.), *Latin American Adjustment: How Much Has Happened?*, Institute for International Economics, Washington DC 1990.

Artykuły naukowe, dokumenty i raporty

- Czerwińska E., Podstawowe zagadnienia makroekonomiczne Polski: inflacja, recesja, bezrobocie, Kancelaria Sejmu, Biuro Studiów i Ekspertyz, Informacja nr 136, październik 1993.
- Das D.K., *Asian Crisis: Distilling Critical Lessons*, „UNCTAD Discussion Papers” December 2000, No. 152.
- Department for Culture, Media and Sport (UK), Creative Britain. New Talents for the New Economy, 2008.
- European Communities, *The EU-15's New Economy – a Statistical Portrait*, Working Papers and Studies, Luxemburg 2005.
- European Council, Rome, 14 and 15 December 1990, Presidency Conclusions (Part 2) Concerning Relations with the Soviet Union and the Countries of Central and Eastern Europe, SN 428/90.
- Hölscher J., 20 Years of Economic Transition – Successes and Failures, Key-note Address, EU Institute of Japan, 2009.

- Hölscher J., *Income Dynamics and Stability in the Transition Process, General Reflections, Applied to the Czech Republic*, Zentrum für Europäische Integrationsforschung, Working Paper, B 19, 2000.
- International Monetary Fund, *How Has the Asian Crisis Affected Other Regions?*, „Finance and Development” September 1998, Vol. 35, No. 3.
- International Monetary Fund, *External Finance and Foreign Debt in Central and Eastern European Countries*, prepared by Stefano Manzcocchi, IMF Working Paper, WP/97/134, October 1997.
- Kornai J., *Transformational Recession: The Main Causes*, „Journal of Comparative Economics” 1994, 19, s. 39–63.
- Kornai J., *Eliminating the Shortage Economy: A General Analysis and Examination of the Developments in Hungary*, „Economics of Transition” 1995, Vol. 3 (1), s. 13–37.
- Komisja Europejska, *Europa 2020. Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu*, Bruksela 2010.
- Narodowy Bank Polski, *Raport o inflacji*, Warszawa, grudzień 1995 r.
- OECD, *The New Economy: Beyond the Hype. Final Report on the OECD Growth Project. Meeting of the OECD Council at Ministerial Level*, 2001.
- OECD, *The Knowledge-Based Economy*, Paris 1996.
- Pinto B., Ulatov S., *Financial Globalization and the Russian Crisis of 1998*, Policy Research Working Paper 5312, The World Bank Europe and Central Asia Region, May 2010.
- Porter M.E., *Clusters and the New Economics of Competition*, „Harvard Business Review” November–December 1998, s. 77–90.
- Remarks by Chairman Alan Greenspan, At the Haas Annual Business Faculty Research Dialogue, University of California, Berkeley, September 4, 1998.
- Szklarczyk B. (oprac.), *Zadłużenie zagraniczne Polski (stan z lutego 1992 r.)*, Biuro Studiów i Ekspertyz Kancelarii Sejmu, nr 37, Maj 1992.
- Williamson J., *The Progress of Policy Reform in Latin America*, „Policy Analyses in International Economics” January 1990, 28, s. 9–33.
- Williamson J., *From Reform Agenda to Damaged Brand Name. A Short History of the Washington Consensus and Suggestions for What to Do Next*, „Finance and Development” September 2003, Vol. 40, No 3, s. 10–13.

Strony internetowe

- CEFTA, <http://www.cefta2003.gov.si/eng/cefta/> ; <http://www.cefta2006.com/cefta-structures>
- Eurostat, <http://www.ec.europa.eu/eurostat>
- EU Institute of Japan, www.euij-tc.org
- Federal Reserve, <http://www.federalreserve.gov/>
- Główny Urząd Statystyczny, www.stat.gov.pl
- UE, <http://www.europa.eu>
- Akty prawne UE, <http://eur-lex.europa.eu/>
- Międzynarodowa Organizacja Pracy (The Labour Force Survey, International Labour Office), <http://laborsta.ilo.org/>
- MFW, <http://www.imf.org>
- OECD, <http://www.oecd.org/>
- Peterson Institute of International Economics, <http://www.iie.com/>
- UNCTAD, unctad.org
- World Trade Law, <http://www.worldtradelaw.net/>